

УДК 316.74:2(075.8)

Співвідношення секуляризації і модернізації: до постановки проблеми

Ю.Ю. МЕДВЕДЕВА

Національний авіаційний університет, Київ, E-mail: luckyjuli@mail.ru

Авторське резюме

У статті розглянуто проблему співвідношення секуляризації і модернізації. Десакралізація релігії, на думку авторки, виступає головним елементом проекту модернізації, наслідком якої стає поширення світської раціональності з теоретичного знання на соціальні технології та соціально-нормативні системи, зокрема – на правову систему, конституції, демократію, громадянське суспільство, права людини і т.д., що відповідає неотеології сциентизму як стратегії модернізації традиційного суспільства через наукове пізнання в контексті десакралізації релігійної етики та декомпозиції її інституційних засад у вигляді католицької церкви. Поруч з модернізаційним дискурсом сциентистської неотеології формуються інші напрямки використання імпліцитного клерикального дискурсу для прямого або опосередкованого формулювання альтернативних програм контрмодернізації, яка так чи інакше пов'язана з (частковим або повним) відтворенням сакралізованості традиційного суспільства в язичницьких релігіях. Тут йдеться, зокрема, про антрополатричні культи героїв в ідеологіях фашизму та комунізму, які, на тлі десакралізації християнства, можна назвати контрмодернізаційними ресакралізаціями язичництва. Ці версії релігій та ідеологій, акцентуючи певні елементи соціальної модернізації, за своїми сценаріями, впроваджують у соціальний контекст фасадові ознаки модерного суспільства, за якими приховується традиційне суспільство. Весь спектр проектів контрмодернізації, всупереч своїм домаганням бути продовженням ідеології просвітництва і відповідності формальним ознакам буржуазності, в порівнянні з секулярними програмами, стає субститутом месіаністської неоесхатології, генетично простуючи до маргінальних соціальних рухів Європи, які розвивалися паралельно із секуляризацією.

Ключові слова: модернізація, секуляризація, контрмодернізація, сакралізація.

Ratio of secularization and modernization: statement of the problem

YU.YU. MEDVEDIEVA

National aviation university, Kiev, Ukraine, E-mail: luckyjuli@mail.ru

Abstract

In the article the problem of balance of secularization and modernization. Desecration of religion, according to the author, is the main element of the modernization project, the result of which is the spread of secular rationality of theoretical knowledge in social technologies and social-regulatory system, in particular – to the legal system, constitution, democracy, civil society, human rights, etc., corresponding neoteologie scientism as a strategy to modernize the traditional society through scientific knowledge in the context of desecration of religious ethics and decomposition of the institutional framework in the form of the Catholic church. Along with modernization discourse scientific interpretation neoteologie formed other uses of implicit clerical discourse for direct or indirect formulation of alternative programs kontrmodernizatsiyi that somehow is connected with the (partial or complete) reproduction sakralizovanosti traditional society in pagan religions. Here it is, in particular, antropolatrychni cult heroes in the ideologies of fascism and communism, which, against the desecration of Christianity can be called kontrmodernizatsiynymy resakralizatsiyamy paganism. These versions religions and ideologies emphasizing certain elements of social modernization in in their scenarios introduced in the social context of the facade features of modern society, which is protected traditional society. The whole range of projects kontrmodernizatsiyi, despite his claims to be a continuation of the ideology of the Enlightenment and bourgeois conformity formal features, compared to secular programs becomes a substitute of neomessianic eschatology genetically going to marginalized social movements in Europe that have evolved in parallel with secularization.

Keywords: modernization, secularization, kontrmodernization, sacralization.

Постановка проблеми. Трансформація релігії в процесі модернізації суспільства стала предметом дослідження широкого спектра лінгвістичних наук. Будь-яка стаття, присвячена соціальним змінам, у тій чи іншій мірі зачіпає цю тему. Опис сучасного суспільства з необхідністю потребує ретроспективного аналізу стадій модернізації і виділення ключових джерел, які можна вважати найбільш релевантними в курсі предмета дисертаційного дослідження.

Модернізація, як модель соціальних змін, вплинула на кожен аспект життя європейських

держав. Цей процес був зумовлений промисловою революцією, яка почалася в Великобританії і поширилася в Америці, Франції та Японії.

Методологічною основою дослідження соціокультурного простору виступили базові ідеї класиків культурології – Е. Шіллза, Ш. Ейзенштадта – про наявність культурного ядра («центральної ціннісної системи») і культурної периферії. На думку авторки, слід уточнити зміст категорії, використовувані в рамках даного дослідження, зокрема - модернізація і трансформація. У широкому розумінні слова під «мо-

© Ю.Ю. Медведєва, 2016

дернізацією» прийнято розуміти процес, який розпочався в Європі в епоху Відродження і переходу до Нового часу і результатом якого стало утворення сучасної європейської цивілізації.

Отже, секуляризація є результируючим продуктом антитеоцентризму та антидогматизму з природознавством, гуманізмом, скептицизмом, емпіризмом і містицизмом. З урахуванням цієї загальної характеристики можна погодитися з визначенням сучасності або «модерніті», запропоноване Л. Штраусом, на думку якого проєкт модерну є секуляризованою біблійною вірою в можливість влаштування кращого світу («раю») на землі, а не на небі» [10, с. 119].

При такому розумінні «модерніті» її змістовими компонентами стають всі модифікації християнства (за винятком православ'я) і політичні ідеології (лібералізм, консерватизм, соціалізм) Європи Нового часу, а також теорії соціального розвитку, які випливають з них (модернізації, еволюції, революції).

До переліку ідеологій можуть бути додані програми практичних дій, пов'язані з втіленням у життя релігійних та ідеологічних цілей і теорій соціального розвитку («міленіум» – у католицизмі, «божественна воля» і «успіх» – в протестантизмі, «благодать» – у православ'ї) і світських («спільне благо» – у лібералізмі, «соціальна гармонія» – в консерватизмі, «пролетарська солідарність» і «комунізм» – в марксизмі).

Широке розуміння «модерніті» в значній мірі є наслідком ідеологічної аберації, яка, тим не менш, виявилася популярною протягом останніх п'ятисот років. Саме в епоху Відродження виникли ідеологеми антропоцентризму, гуманізму, філософії історії, прогресу, освіти, раціоналізму, свободи, сцієнтизму і т.п. Ці ідеологеми стали складниками різних теорій соціального розвитку Нового часу, від позитивізму та еволюціонізму до марксизму і енвайронменталізму.

Їх розгалуження під впливом множини соціально-історичних і соціокультурних чинників розвитку конкретного регіону або країни, взаємне спростування і боротьба не мають істотного значення. Як уже зазначалося вище, якщо терміном «модернізація» можна послугуватись щодо аналізу соціально-економічних аспектів розвитку суспільства, то для аналізу релігійних проблем, на нашу думку, більш адекватним є концепт «секуляризація» або «секулярна трансформація».

Річ у тім, що релігійним інституціям є властива інституційна і догматична консервативність у домінантних питаннях. В релігії мова може йти про модернізацію як творчу переробку власної традиції. Так, наприклад, у християнстві та ісламі припускається релігійно-етична можливість зміни стосовно того, що стосується людського чинника, але те що «від Бога, не підлягає зміні». Спроби форсованої

модернізації релігії під гаслами прогресивних змін та без урахування історичних традицій можуть привести до жорстких соціальних конфліктів.

Аналіз досліджень і публікацій. Відповідно до твердження В. Корнблума, досвід індустріалізації, урбанізації і модернізації запаралелений у соціумі одне з одним, і ці процеси відбуваються одночасно [10, с.88].

Нематеріальні (соціокультурні) аспекти модернізації досить вдало інтерпретує П. Бергер, описуючи релігійні детермінанти модернізації в аспекті зниження ролі та значення малих груп і традиційних громад, розширення особистого вибору, збільшення соціального розмаїття та інформованості населення [2, с. 63].

Р. Робертсон, Дж. Хоуден, Ю. Хабермас підтримують ідею П. Бергера про те, що модернізація є передумовою створення міських районів, преферування особистих цінностей, індивідуалізму, плюралізму, неоднорідності, урбанізації, індивідуальних свобод, розповсюдження яких призводить до втрати контролю групи по відношенню до особистості, комерціалізації і т.ін. [5; 8; 11].

Першоосновою розуміння модернізації виступає теорія Ф. Теніса, в якій автор диференціює суспільство-громаду «Gemeinschaft» (просте, однорідне, сільське або традиційне суспільство), по відношенню до суспільства-спільноти «Gesellschaft» (суспільства як комплексу різнорідних зв'язків, які представляють міське або сучасне коммуніті, що ґрунтується на пануванні знеособленої інституційності [12, с. 12-48]. Р. Робертсон вважає, що інтеграційні механізми традиційних суспільств внаслідок модернізації послаблюються, поступаючись місцем світським, раціональним і відкритим для змін інституціональним складовим, що створює передумови для появи секулярних вірувань і відповідних їм систем квазірелігій, у тому числі – неоекультів, що спираються на новітні досягнення природознавства [11, с. 89].

Відповідно до точки зору Ф.Тьонніса, індустріалізація послаблює традиції, щоз часом призводить до того, що сучасне суспільство відвертається від Бога і «богів». Вебер, досліджуючи наукову цілераціональність, справедливо порівнював у ставленні до неї капіталіста, вченого і бюрократу, стверджуючи при цьому, що цей тип раціональності є абстрагованим від проблематики сенсу і мети людського існування.

У сфері культури модернізація, на думку Ш. Ейзенштадта, характеризується диференціацією головних елементів культурних і ціннісних систем (релігії, філософії, науки); поширенням грамотності і світської освіти; створенням складної інтелектуальної і інституціоналізованої системи для підготовки до здійснення спеціалізованих ролей; поширенням засобів комунікації, їх зростаючим проникненням в основні верстви суспільства; станов-

ленням нової культурологічної парадигми, що акцентує увагу на прогресі, вдосконаленні, ефективності, успіху, природному вираженні своїх можливостей і почуттів, на індивідуалізмі як особливу цінність; появою нових індивідуальних орієнтацій, звичок, характеристик, що виявляють себе в більшій можливості пристосовуватися до дедалі ширших соціальних горизонтів; розширенням сфер інтересів; зростаючою вірою в науку і технологію; підвищенням цінності кар'єри і мобільності; формуванням відношення до значимого тимчасового виміру людського існування.

Автор пропонує розглянути в світлі нових історичних реалій питання про роль релігії в процесі модернізації. Ця роль може бути досить значною на його думку. Релігія може виконувати функцію легітимізації і мобілізації мас на звернення. Вона ж забезпечує делегітимізацію неефективного політичного ладу і стимулює опір авторитарним або тоталітарним режимам [7, с. 34-67].

Мета дослідження – аналіз процесу модернізації як десакралізації релігії та ресакралізації соціуму і науки. Завданнями статті, в аспекті вищезазначеного, є:

а) концептуалізувати особливості модернізації як десакралізації релігії;

б) охарактеризувати ресакралізацію соціуму та науки як супровідних трансформацій релігійних систем.

Виклад основного матеріалу. У процесі переходу від традиційного суспільства до сучасного відбувається десакралізація релігії шляхом її раціоналістичної та нігілістичної критики; з іншого боку – паралельним процесом є перетворення суспільства та науки на автономні сфери, які відокремлені від релігії, хоча вони й були нерозривно пов'язані між собою в традиційному суспільстві. Цей перехід може бути визначений як ресакралізація соціуму, його структур та інститутів, яка відбувається в рамках науки через руйнування легітимності теологічного та метафізичного типів раціональності традиційного суспільства.

Така точка зору набуває своєї теоретико-методологічної легітимності в позитивізмі О. Конта, який вперше в історії соціології створює ескіз системи сакралізованого наукового знання із першістю касті науковців-священнослужителів із відповідною аргументацією. Така десакралізація релігії і сакралізація науки та позарелігійних соціальних структур стала однією із загальноприйнятих інтерпретацій релігійно-традиційних суспільств у парадигмі модерну, проте, напевно чи враховувала концептуалізовану всередині цих суспільств оцінку модернізації.

Розуміння змістовної сторони процесу модернізації та контрмодернізації традиційних суспільств є безпосередньо залежним від со-

ціально-історичної ретроспективи і припускає імпліцитну прихильність до однієї з можливих парадигм тлумачення часу (історії) і простору (культурної чи етнічної ідентичності). Втрата релігією провідної ролі, її десакралізація нерозривно пов'язана із концепцією прогресу і ототожненням розвитку західноєвропейських суспільств з моделлю універсального розвитку людства в сфері культури, політики і економіки.

Секуляристський євроцентризм, фундамент якого було закладено в творах Ф.М. Вольтера, Д. Дідро, Ш. Монтеск'є і продовжено в соціологічних теоріях А. де Токвіля, К. Маркса, Ф. Тьонніса, М. Вебера та ін. ігнорував інші версії тлумачення спрямованості і сенсу людської історії, що призводило до однобічної абсолютизації цілераціональності при периферизуванні ціннісної та традиційної раціональності дохристиянських суспільств, що імплікувало засадниче протиріччя між модернізацією та контрмодернізацією.

Традиційні суспільства як релігійно-фундовані спільноти не припускають відокремлення релігійної етики від соціуму, науки та політики, зберігаючи інтелектуально-моральний імунітет за ортодоксією та ортопраксією, які в значній мірі зберігаються як складники релігійної етики і в процесі модернізації суспільства, постійно виявляючи себе в колективному безсвідомому (архетипах і міфах), поза якими не може відбутися формування соціально-ієрархічних відносин.

Оскільки модернізація релігії в змістовному аспекті збігається із її десакралізацією, то в цьому процесі збереження в секуляризованій науці консервативних елементів клерикальної мови слід розглядати як приховану форму опору модернізації у вигляді інституційної мімікрії та використання наукового тезаурусу сучасності.

Модернізація і десакралізація релігії при паралельній сакралізації світського соціуму та науки стають можливими лише з появою світових релігій, в каноніці яких відбувається розмежування сакрального і профанного, світського і релігійного, гріховного і святого, законного і беззаконного та ін. бінарних опозицій монотеїстичних теологій християнства та ісламу.

Таким чином, християнство та іслам як монотеїстичні релігії самі створюють передумови для соціальної модернізації традиційних суспільств, оскільки фундують два типи мудрості: мудрість сакральну і мудрість профанну, припускаючи тим самим гносеологічний дуалізм, який сприяє руйнації холистичної релігійно-соціальної етики язичницьких релігій.

Водночас злиття християнства як релігії із інституціями політичної влади в середньовіччі, наявність різних стратегій ієрархічного

подолання дуалізму на Сході і на Заході (папо-кесаризм, кесарепапізм, симфонія влади), де теократичні передумови зазнають різнобічного тлумачення і стосуються балансу поєднання церковної та царської влади, рівня сакралізованості влади імперій, теорій історичних циклів в їх проекції на суспільство.

Соціальні проекти, які були ініційовані основними християнськими конфесіями, передбачали різні шляхи модернізації суспільств Західної і Східної Європи не тільки в добу середньовіччя, але і в Новий час, оскільки розходження в релігійних системах зумовлювали різні сценарії секуляризації.

Зламним моментом трансформації соціальних структур та інститутів стає епоха західно-європейського Просвітництва, коли суспільство і наука зазнають остаточної автономізації і формально розривають зв'язки зі своїм релігійно-етичним та релігійно-епістемологічним фундаментом, які були цілком іманентними для соціумів католицького Середньовіччя. Провідну роль у десакралізації християнства та сакралізації науки відіграє протестантська теологія і фундована на ній боротьба західноєвропейських держав-націй з католицьким клерикалізмом.

Висновки. Десакралізація релігії виступає головним елементом проекту модернізації, наслідком якої стає поширення світської раціональності з теоретичного знання на соціальні технології та соціально-нормативні системи, зокрема – на правову систему, конституції, демократію, громадянське суспільство, права людини і т.д., що відповідає неотеології сцієнтизму як стратегії модернізації традиційного суспільства через наукове пізнання в контексті десакралізації релігійної етики та декомпозиції її інституційних засад у вигляді католицької церкви.

Поруч з модернізаційним дискурсом сцієнтистської неотеології формуються інші напрям-

ки використання імпліцитного клерикального дискурсу для прямого або опосередкованого формулювання альтернативних програм контрмодернізації, яка так чи інакше пов'язана з (частковим або повним) відтворенням сакралізованості традиційного суспільству в язичницьких релігіях.

Тут йдеться, зокрема, про антрополатричні культи героїв в ідеологіях фашизму та комунізму, які, на тлі десакралізації християнства, можна назвати контрмодернізаційними ресакралізаціями язичництва. Ці версії релігій та ідеологій, акцентуючи певні елементи соціальної модернізації, за своїми сценаріями, впроваджують у соціальний контекст фасадів ознаки модерного суспільства, за якими приховується традиційне суспільство.

Весь спектр проектів контрмодернізації, всупереч своїм домаганням бути продовженням ідеології просвітництва і відповідності формальним ознакам буржуазності, в порівнянні з секулярними програмами, стає субститутом месіаністської неоесхатології, генетично простуючи до маргінальних соціальних рухів Європи, які розвивалися паралельно із секуляризацією.

Розгляд комуністичного проекту соціальної модернізації дозволяє зрозуміти велику кількість протиріч суспільства радянського періоду – від Жовтневої революції до перебудови. Таке тлумачення соціалістичного проекту модернізації змушує інтерпретувати його як контрмодернізацію щодо буржуазно-капіталістичного ладу, регресію до традиційного суспільства, яке є замаскованим під модерн.

Обґрунтування секуляризації і відповідних їй інститутів протестантського папізму як парадигмальних засад релігійної модернізації призводить до необхідності перегляду взаємодій між собою тих проектів соціального ладу, які позиціонувалися як контрмодернізаційні версії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бек У. Суспільство ризику: на шляху до іншого модерну. М.: Прогрес-Традиція, 2000.- 384 с.
2. Бергер, П. Релігійний досвід і традиція// Релігія і суспільство. Хрестоматія по соціології релігії. М.: Наука, 1996.
3. Гідденс, Е. Наслідки модерніти// Нова постіндустріальна хвиля на Заході. Антологія. Під ред. Ст. Л. Іноземцева. М.: Academia, 1999. с. 101-122
4. Інглеарт, Р. Модернізація та постмодернізація// Нова індустріальна хвиля на Заході. Під ред. Ст. Іноземцева. М., 1999 с. 26.
5. Хабермас, Ю. Модерн незавершений проект//Питання філософії. 1992, №4. с.88-96.
6. Штомпка, П. Соціологія соціальних змін. М: Аспект-Пресс, 1996. С. 31-37.
7. Ейзенштадт Ш., Нова парадигма модернізації// Порівняльне вивчення цивілізації/ Ейзенштадт Ш. – Хрестоматія. Б.С.Єрасов. – М.: Аспект Прес, 1998
8. Хоуден Дж., (2005). Наркотики і алкоголь як функції соціальних структур; крос-культурна соціологія, Льюїстаун, Нью-Йорк: Mellen прес.
9. Корнблум В., (2003). Соціологія в мінливому світі. Водсворт/ Томсон, Девіс Драйв Белмонт, 10, Каліфорнія 94002-3098 США.
10. Масіоніс Д.Д. (2009). Соціологія, Дорлінг Кіндерслі (Індія) ПБТ. Лтд.
11. Робертсон Р. Глобалізація: Соціальна теорія та глобальна культура. Лондон: Публікації Мудреця, 1992.
12. Тьонніс Ф. (1937); оригінал, (1987). Спільнота та суспільство (Gemeinschaft i Gesselschaft). Нью-Йорк: Harper and Row.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2016

REFERENCES:

1. Bek, U., 2000. Suspil'stvo ryzyku: na shlyakhu do inshoho modernu [Risk Society: Towards a more modern]. Prohres-Tradyttsiya, Moscow (in Ukrainian).
2. Berher, P., 1996. Relihiyny dosvid i tradyttsiya [The religious experience and tradition]. Relihiya i suspil'stvo. Khrestomatiya po sotsiologii i relihii. Nauka, Moscow (in Ukrainian).
3. Hiddens, E., 1999. Naslidky modernyty [Modernity consequences]. Nova postindustrial'na khvylya na Zakhodi. Antolohiya. Pid red. St. L. Inozemtseva. Academia, 101-122. Moscow (in Ukrainian).
4. Inglehart, R., 1999. Modernizatsiya ta postmodernizatsiya [Modernization and post-modernization]. Nova industrial'na khvylya na Zakhodi. Pid red. St. Inozemtseva, 26. Moscow (in Ukrainian).
5. Khabermas, Yu., 1992. Modern nezaversheny proekt [Modern unfinished project]. Pytannya filosofiyi 4, 88-96 (in Ukrainian).
6. Shtompka, P., 1996. Sotsiologiya sotsial'nykh zmin [Sociology of social change]. Aspekt Press, 31-37. Moscow (in Ukrainian).
7. Eyzenshtadt Sh., Nova paradyhma modernizatsiyi [The new paradigm of modernization]. Porivnyal'ne vyvchennya tsyvilizatsiyi. Khrestomatiya. B.S.Yerasov. Aspekt Pres, Moscow (in Ukrainian).
8. Khouden, Dzh., 2005. Narkotyky i alkohol' yak funktsiyi sotsial'nykh struktur; kros-kul'turna sotsiologiya [Drugs and alcohol as a function of social structures; Cross-cultural sociology]. Mellen pres, L'yuistaun, N'yu-York (in Ukrainian).
9. Kornblyum, V., 2003. Sotsiologiya v minlyvomu sviti. Vodsvort [Sociology in a changing world. Vodsvort]. Tomson, Devis Drayv Belmont, 10, Kaliforniya 94002-3098 USA (in Ukrainian).
10. Masyonys, D.D., 2009. Sotsiologiya, Dorlinh Kindersli [Sociology]. PVT. Ltd., Indiya (in Ukrainian).
11. Robertson, R., 1992. Hlobalizatsiya: Sotsial'na teoriya ta hlobal'na kul'tura [Globalization: Social Theory and Global Culture]. London: Publikatsiyi Mudretsya, 1992. (in Ukrainian).
12. T'onnis, F., 1937, oryhnal 1987. Spil'nota ta suspil'stvo (Gemeinschaft i Gesselschaft) [Community and society]. Harper and Row, N'yu-York (in Ukrainian).

Медведева Юлія Юріївна - докторант
Національний авіаційний університет
Адреса: 03680, Київ, пр. Космонавта Комарова, 1,
E-mail: luckyjuli@mail.ru

Medviedieva Yuliia Yuriivna – doctoral candidate
National aviation university
Address: 1, Komarova Av., Kiev, 03680, Ukraine
E-mail: luckyjuli@mail.ru